

Sultan II. Abdülhamid, Muhammediyye'yi Niçin Yasakladı?: “Men‘-i Tab‘ü İntişâr” Why Did Sultan Abdulhamid II Ban Muhammadiyah?: “Preventing Its Printing and Distribution”

Mehmet Bilâl YAMAK

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof.

Kırklareli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri Bölümü, Tasavvuf
Kırklareli University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Sufism

Kırklareli, Türkiye

<https://orcid.org/0000-0002-7836-1792>

mehmetbilalyamak@klu.edu.tr

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Başvuru | Submission: 13.11.2024

Kabul | Accept: 29.05.2025

Yayın | Publish: 30.06.2025

DOI: <https://doi.org/10.18403/emakalat.1584042>

Atıf | Cite As

Yamak, Mehmet Bilâl. “Sultan II. Abdülhamid, Muhammediyye'yi Niçin Yasakladı?: “Men‘-i Tab‘ü İntişâr””. *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* 18/1 (Haziran 2025), 227-240.
<https://doi.org/10.18403/emakalat.1584042>

Not | Note

Eserin yazım sürecindeki teşvik ve katkılarından dolayı, Doç. Dr. Muzaffer Kılıç ve Dr. Öğr. Üyesi Mikail İpek Beyefendilere teşekkürü bir vefâ borcu addederim.

Değerlendirme: Bu makale iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi ve değerlendirildi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/emakalat/policy>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: This article was reviewed and evaluated by two external reviewers using a double-blind peer review model. It was confirmed that it did not contain plagiarism by performing a similarity scan (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and that all studies used are stated in the bibliography.

Complaints: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/emakalat/policy>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Osmanlı tarihinin en çok okunan, en yaygın eserlerinden biri de *Muhammediyye*'dir. 853/1449 yılında Yazıcızâde Muhammed Efendi tarafından tamamlanan eser kısa süre içinde çok geniş bir tedavül ağına ulaşmış ve yüz yıllarca toplumun her kesimi tarafından okunmuş ve dinlenmiştir. *Muhammediyye*, Sultan II. Abdülhamid döneminde yasaklanmıştır. *Muhammediyye* gibi yüz yıllar boyunca revaçta olan bir kitabın birden yasaklı kitap durumuna düşmesinin sebepleri merak konusudur. İlgili yasağı resmileştiren belgeler incelendiğinde bir takım çelişkili ifadelerle rastlanmıştır. Arşiv belgelerinin söyledikleri kadar söylemedikleri de önemlidir. Böyle durumlarda belgelerin yayımlandığı sürecin sosyal, siyasi gündeminin nabızı tutulmalıdır. Bu çalışmada, ilgili belge seti tavsifi olarak detaylıca incelenmiştir. Ardından, ilgili belgelerin ihtiva ettiği çelişkiler ortaya konmuştur. Bu çelişkilerin tespitinden sonra kitabın yasaklandığı 1898 yılında Yıldız Sarayı'nın gündemi, diğer tarihi belgeler eşliğinde belirlenmiş ve bu gündem ile *Muhammediyye*'nin muhteviyatı eşleştirilmiştir. Bütün bu veriler eşliğinde ise *Muhammediyye*'nin Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nin önemli gündemlerinden hilafet meselesi, özellikle hilafetin Kureyşiliği etrafında yasaklandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Yazıcızâde Muhammed Efendi, Muhammediyye, Osmanlı Tasavvuf Tarihi, Kitap Yasağı.

Abstract

Muhammediyyah is one of the most widely read and popular works of Ottoman history. Completed by Yazıcızâde Muhammed Efendi in 853/1449, the work reached a very wide circulation network in a short time and was read and listened to by all segments of society for centuries. *Muhammediyyah* was banned during the reign of Sultan Abdülhamid II. The reasons why a book like *Muhammediyyah*, which was popular for centuries, suddenly became a banned book are a matter of curiosity. When the documents that formalized the ban were examined, a number of contradictory statements were found. What archival documents do not say is as important as what they say. In such cases, the pulse of the social and political agenda of the period in which the documents were published should be kept. In this study, the relevant document set is analyzed in detail in terms of its recommendation. Then, the contradictions contained in the relevant documents are revealed. After identifying these contradictions, the agenda of Yıldız Palace in 1898, the year the book was banned, was determined in the presence of other historical documents, and the content of *Muhammediyyah* was matched with this agenda. With all these data, it is concluded that *Muhammediyyah* was outlawed around the issue of the caliphate, particularly the Qurayshite nature of the caliphate, which was one of the important agendas of the reign of Sultan Abdülhamid II.

Keywords: Sufism, Yazıcızade Muhammed Efendi, Muhammediyyah, Ottoman Sufi History, Book Ban.

Giriş

Tasavvuf tarihi araştırmalarında sûfîlerin yazdıkları kitapların muhtevaları kadar serüvenleri de dikkate alınmalıdır. Bir sûfinin yazdığı metnin yıllar içinde ne tür tesirler icrâ ettiği; nerede, kimler tarafından ve nasıl okunduğu üzerine yazılan şerhler, ta'likâtlar, hâşiyeler ve reddiyeler kitabın muhtevasının tarih içindeki tedavülünün macerasını da gözler önüne serer. Bir sûfinin yazdığı eserin yasaklanması, toplatılması, hatta yakılması, kitabiyat tarihini ilgilendirdiği kadar tasavvuf tarihini de alakadar etmekte ve söz konusu tasavvufi eserin tesir halkası içerisinde incelenmeyi hak etmektedir. Yazıcızâde Muhammed Efendi (v. 1456'dan sonra)¹ tarafından 1449 yılında kaleme alındıktan hemen sonra geniş bir tesir alanı kazanan *Muhammediyye* adlı eserle ilgili şerhler, lügatler, ihtisarlar, nazireler kaleme alınmış; eser, toplumun her kesimi tarafından kabul görmüş ve hatta cülûs merasimlerinde padişahın ziyaret etmesi, “âdet-i kadîme-i müstahsene” olarak telakki edilmiştir.²

Ne var ki *Muhammediyye* 1898 yılında Yıldız Sarayı'ndan Maarif Nezareti'ne yazılan bir irade ile yasaklı kitaplar listesine girmiştir. “Men'-i tab' ü intişârı” yani basılması ve tedavüle girmesi yasaklanan *Muhammediyye*'nin tarihi, ilk kez böyle bir durumla karşılaşmaktadır.

Bu makalede ilgili yasaklama iradesinin serüveni aktarılacaktır. Lâkin belgelerde yer alan, *Muhammediyye*'nin yasaklanmasının sebeplerine dair kapalı ve çelişkili bilgiler dolayısı ile sadece söz konusu belge seti ile yetinilmeyecek, dönemi idrak eden mühim şahsiyetlerin

¹ Yazıcızâde Muhammed Efendi'nin vefât tarihi 855/1451 olarak bilinmekteydi. Son araştırmalar ise Muhammed Efendi'nin 860/1456 senesinde sağ olduğunu göstermektedir. Bk. Mehmet Arıkan, “Yazıcıoğlu Muhammed Efendi'nin Şimdiye Kadar Bilinmeyen Eseri Bahru'l-Beyân”, *Zemin: Edebiyat Dil ve Kültür Araştırmaları*, 4 (2022), 242-254.

² *Muhammediyye* hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Yazıcıoğlu Mehmed, *Muhammediyye*, nşr. Amil Çelebioğlu (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018), 52 vd. (Amil Çelebioğlu'nun giriş yazısı); Mehmet Bilal Yamak, *Yazıcızâde Kardeşler Muhammed Efendi - Ahmed-i Bicân (İlmî, Tasavvufî Görüşleri - Eserleri - Osmanlıya Tesirleri)* (İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2022), s. 57 vd; Osmanlı padişahlarının *Muhammediyye* ile münasebetleri hakkında bk. Mehmet Bilal Yamak, “Yazıcızâde Muhammed Efendi'nin Muhammediyye'sinin Cülûs Merasimlerinde Padişahlar Tarafından Ziyaret Edilmesi Meselesi”, *X. Uluslararası Türkoloji Kongresi: Türk Kültür ve Medeniyetinin Sürekliliği*, (Ekim, 2021), s. 339-349.

hatıralarından ve dönemin siyasi hadiselerinin yasak üzerindeki muhtemel tesirlerinden de söz edilecektir. Böylelikle, Osmanlı tasavvuf düşüncesinin ve kültürünün son derece önemli bir eserinin yasaklanmasına sebep olan saikler üzerinde durulacaktır.³

Matbû ve mahtût tüm *Muhammediyye* nüshalarının toplatılması etrafındaki bu belge seti şimdiye kadar detaylıca incelenmemiştir.⁴ Bu çalışma, geniş planda Sultan II. Abdülhamid devri matbûat yasakları literatürüne bir katkı sunmayı hedeflemektedir. Makale, ana ve dar ölçekte ise Osmanlı tasavvuf tarihinin temsil gücü yüksek eserlerinden birinin sert bir ferman ile yasaklanması itibarı ile “tasavvufi tedvinat ve iktidar” ilişkileri tarihini *Muhammediyye* vesilesi ile aydınlatmayı da amaçlamaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde mevzubahis belgelerin tavsifi yapılarak *Muhammediyye*’nin “nasıl” yasaklandığı üzerinde durulacaktır. İkinci bölümünde ise ilgili belgelerin içerikleri, istikamet ve mefhumları dönemin tartışmalarını içeren diğer tarihi veriler ışığında ele alınacak ve *Muhammediyye*’nin niçin yasaklandığı sorusuna cevap aranacaktır.

1. *Muhammediyye* Nasıl Yasaklandı? Belgelerin Tavsifi

24 Şa’bân 1315 (18 Ocak 1898) tarihinde, Yıldız Saray-ı Hümayûn Başkitâbet Dâiresinden Mâarif Nezâretine, dönemin sadrazamı Halil Rifat Paşa (v. 1901) imzası ile gönderilen husûsî irâde ile *Muhammediyye*’nin yasaklanma süreci başlar.⁵ Bir nüsha *Muhammediyye* ile birlikte Mâarif Nezâretine gönderilen irâdede, kitabın neşrinin “bazı muhteviyâtından” ötürü Sultan II. Abdülhamid’in saltanatından evvel de yasak olduğu; fakat tekrar neşredilmeye, tedavüle girmeye başladığı ifade edilmekte ve kitabın “men’-i tab’ ü intişârı” (basılmasının ve dağıtılmasının yasaklanması) hususunda gerekli tedbirlerin alınması için Zabtiye Nezâretine de gerekli uyarıların yapıldığı belirtilmekte ve ayrıca Maârif Nezâretinin de gerekli önlemleri alması emredilmektedir.⁶ Bu yazının akabinde Maârif Nezâreti; Rûsûmât Emânetine, Posta ve Telgraf ve Zabtiye Nezâretlerine “müsta’cel” ibaresi ile bir yazı yazarak müfettişlere, sahhaflar kethüdasına haber verilmesini ve ele geçen *Muhammediyye* nüshalarının Maarif müdürlüklerine gönderilmesini talep etmiştir.⁷ Zabtiye Nezâreti, 6 Şevvâl 1315 (28 Şubat 1898) tarihli bir yazı ile Maarif Nezâretinden bir konuda izah ister.⁸ Şöyle ki İstanbul Polis Müdürlüğü, yasaklanan kitabın İmâm-ı Birgivi’nin (öl. 981/1573) *et-Tarîkatü’l-Muhammediyye* adlı eseri mi

³ Ali Birinci’nin şu ifadeleri, *Muhammediyye*’nin yasaklanışının “mantığını yakalamak” ve bu yasağın siyasi, sosyal ve tasavvufi “sebeplerini tespit etmek” doğrultusunda bu çalışmayı teşvik etmiştir: “Çünkü her yasağın bir içtimai veya siyasi bir mantığı vardır ve yapılması gereken şey, bu yasaklardan hareketle bu mantığı yakalamak ve cemiyetin yapısı hakkında bilgiye ve yoruma ulaşmaktır (...) Bu itibarla yasakların sebeplerini her kitap için ayrı ayrı tespit etmek gerekir. Ancak ne yazık ki yasak kitapların hangileri olduğunu tespit etmek mümkün ise de yasakların sebeplerini her kitap için ayrı ayrı tespit etmek pek kolay değildir.” Ali Birinci, “Osmanlı Devleti’nde Matbuat ve Neşriyat Yasakları Tarihine Medhal”, *Tarihin Hududunda Hatırat Kitapları, Matbuat Yasakları ve Arşiv Meseleleri*, (İstanbul, Dergâh Yayınları, 2012), s. 124, 125-156.

⁴ Ali Birinci, ilgili belge setinden, “Bu devirde bazı çok okunan ve büyük hacimlerine rağmen elyazması şeklinde çoğaltılan halk kitaplarının meselâ *Muhammediyye*’nin de (...) toplattırılması bâbında irâde sâdır olmuştu” şeklinde bahseder ve ayrıntıya girmez. Bk. Ali Birinci, “Osmanlı Devleti’nde Matbuat ve Neşriyat Yasakları Tarihine Medhal”, 167. Aşağıda ele alınacak belgelere, Sultan II. Abdülhamid dönemindeki matbuat hayatını ve sansürleri ele alan şu çalışmalarda -doğrudan ilgili dönemi incelemelerine rağmen- yer verilmemiştir: Fatma Gül Demirel, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür* (İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2020); Filiz Dıgıroğlu, *Osmanlı’da Dinî Matbuat Sultan Abdülhamit ve II. Meşrutiyet Devrinde Kurumlar Aktörler Denetim ve Sansür Politikaları* (İstanbul, Dergâh Yayınları, 2022). Bu çalışma, ilgili boşluğu doldurmayı da hedeflemektedir.

⁵ Osmanlı Arşivi (BOA), *Maârif Nazareti – Mektûbî Kalemî*, No. 385, Gömlek No. 23, 1a. Bk. Ek.

⁶ Bu çalışmada geçen arşiv belgelerinin hepsinin çeviri yazılı hali verilmemiştir; lakin *Muhammediyye*’nin yasaklanma sürecini başlatan bu belge çeviri yazılı olarak sunulmuştur:

“Devletlû Efendim hazretleri,

Bir nüshası mazrûfen savb-ı devletlerine irsâl kılınan kitâb-ı *Muhammediyye* nâm kitabın bazı muhteviyâtından dolayı intişârı ecdâd-ı izâm-ı firdevs-makâm cenâb-ı hilâfet-penâhi zamânından beri memnû olduğu halde şu aralık neşredilmeye başlanıldığı anlaşıldığından men’-i tab’ ü intişârıyla beraber nüshâ-ı matbûasının toplattırılması irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhi i’câb-ı celîlinden olduğu mabeyn-i hümayûn-i mülûkâne baş kitâbet-i celîlesinden bâ-tezkire-i husûsiyye inbâ ve zabtiye nezaretine şerh-i tenbîhât-ı lâzime icrâ kılınmış olmakla bi’l-muhâbere ber-mentûk-i emr-i fermân-ı hümayûn-i mülûkâne mezkûr kitâbın men’-i tab’ ü intişârı ve vesâilinin istikmâlîne himmet buyurulması siyâkında tezkire-i senâveri terkîm kılındı efendim. 315 Fî Şabân 24. 313 6 Kânûn-i sâni - Sadrazam” (BOA), *Maârif Nazareti – Mektûbî Kalemî*, No. 385, Gömlek No. 23, 1a.

⁷ (BOA), *Maârif Nazareti – Mektûbî Kalemî*, No. 385, Gömlek No. 23, 2b.

⁸ (BOA), *Maârif Nazareti – Mektûbî Kalemî*, No. 385, Gömlek No. 23, 3a.

yoksa “Gelibolulu Yazıcızâde Şeyh Muhammed Efendi'nin *Muhammediyye'si*” mi olduğu hususunda tereddüde düşmüştür. Hatta Maârif Nezâreti müfettişleri, İstanbul Polis Müdürü'nü ikna edememişlerdir.⁹ Maârif Nezâreti adına cevap veren Encümen-i Teftiş ve Muayene kurumu, “... gerçi *Birgivi merhumun dahi bu isimde bir kitabı var ise de onun Tarikat-ı Muhammediyye ismiyle müsemma olduğu anlaşılmış olmakla...*” demek suretiyle meseleyi açığa kavuşturur.¹⁰ Mevzubahis tasrih yazısında, Encümen, yasaklanan *Muhammediyye'yi* “dört yüz yetmiş sekiz sahifeden ibaret ve musavver” sıfatları ile nitelemektedir.

Bu aşamadan sonra, vilayetlerin söz konusu irade ile alakalı verdikleri cevaplar gelmeye başlar. Konya Vilâyeti Maârif Müdürlüğü, yazdığı yazı ile civar sahalarda bulunan on beş *Muhammediyye'ye* el konulduğunu ve posta ile gönderildiğini ifade eder.¹¹ Diyarbakır Vilâyeti iki nüshaya el koyup postaya vermiştir.¹² İstanbul Polis Müdürlüğü'nün kitabın ismine dair tereddüdü bu kez Bağdat Vilâyeti'nde karşımıza çıkar. Bağdat'ta bulunan Maârif yetkilisi “*Kitâb-ı Muhammediyye'nin müellifi ismince tereddüt hâsıl olduğunu*” ifade eder ve Nezâretten cevap ister.¹³ Nezâret, yazdığı cevap ile “*Kitâb-ı Muhammediyye, Birgivi merhûmun Tarikat-ı Muhammediyye kitabı olmayıp Yazıcızâde'nin telifi*” olduğunu ifade eder.¹⁴ Bu yazıda da *Muhammediyye* yukarıda tavsif edilen diğer bir belgedeki ifadeler ile “dört yüz yetmiş sekiz sahifeden mürekkeb musavver” sıfatları ile zikredilmektedir. Bağdat Maârif Müdüriyeti, bir müddet sonra yolladığı telgraf ile Irak hattında Türkçe okuma oranının düşük olduğunu, bu yüzden sadece üç nüsha *Muhammediyye* bulabildiklerini belirtir.¹⁵ Selânik Maârif Müdüriyeti de yazdığı yazıda, Selânik'te bulunan sahafların arandığını ve sekiz nüsha *Muhammediyye* bulunduğunu, postaya verildiğini, daha sonra “*ele geçirilecek*” olanların ise daha sonra gönderileceğini ifade etmiştir.¹⁶

Muhammediyye'nin yasaklanması ile ilgili Maârif Nezâretine gelen en farklı cevap Edirne Maârif Müdürlüğüne bağlı Gelibolu Maârif Komisyonuna aittir.¹⁷ *Muhammediyye'nin* Gelibolu'da yazılması, Yazıcızâde Muhammed Efendi'nin kabrinin Gelibolu'da bulunması ve mevzubahis dönemde *Muhammediyye'nin* müellif hattının umumun ziyaretine açık halde türbede muhafaza edilmesi bilgileri, Gelibolu Maârif Komisyonunun Edirne Maârif Müdürlüğüne yazdığı yazıyı şüphesiz ki anlamlı kılmaktadır. Komisyon, öncelikle, iradede adı geçen *Muhammediyye'nin* “*Gelibolu'da medfun Yazıcızâde Muhammed Efendi Hazretleri'nin eser-i te'lifi olan Muhammediyye mi, yoksa bir musannıf-i diğerin eser-i âhârı mı*” olduğunu sorar

⁹ İlk tezkeredeki sarâhate rağmen Birgivi'nin eseri *et-Tarikatü'l-Muhammediyye* ile *Muhammediyye'nin* İstanbul Polis Müdürü tarafından karıştırılması “*Muhammediyye*” kelimesinin bir Osmanlı memuru tarafından iki kitap ekseninde anlaşılması açısından önemlidir. Birgivi'nin eserlerinin özellikle medrese çevrelerindeki şöhreti ve ayrıca Birgivi'nin *Birgivi Vasiyetnâmesi* olarak da bilinen *Birgivi Risâlesi'nin* Osmanlı devrinde basılan ilk dinî eser hüviyetinde olması bu noktada hatırlanmalıdır. Birgivi, Osmanlı okur-yazarı için atlanamaz bir eşiktir. Medrese çevresi ve Birgivi'nin eserleri için bk. Bilgin Aydın, İsmail E. Erünsal, “Tereke Kayıtlarına Göre Osmanlı Medrese Talebelerinin Okuduğu Kitaplar (XVII-XX. Yüzyıllar), *Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri*, mlf. İsmail E. Erünsal (İstanbul: Timaş Yayınları, 2019), 195. *Birgivi Risâlesi'nin* ilk dinî kitap olarak basılışı ve bu evveliyetin sebepleri için bk. Ali Birinci, “*Birgivi Risâlesi*”: İlk Dinî Kitab Niçin ve Nasıl Basıldı?”, *Tarih Yolunda Yakın Mazinin Siyasî ve Fikrî Ahvâlî* (İstanbul, Dergâh Yayınları, 2012), 193-196. Birgivi'nin *et-Tarikatü'l-Muhammediyye'si* yazıldığı dönemden (16. Yüzyıl) itibaren okunmuş ve özellikle din adamlarının müracaat kitaplarından biri olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. Hatice K. Arpağuş, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslâm Anlayışı ve Kaynakları* (İstanbul, İFAV, 2015), 47 vd.

¹⁰ (BOA), *Maarif Nazareti – Mektûbî Kalemi*, No. 385, Gömlek No. 23, 3b.

¹¹ (BOA), *Maarif Nazareti – Mektûbî Kalemi*, No. 385, Gömlek No. 23, 5a. Konya Maârif Müdürlüğü'nün yazısında ilginç bir ayrıntı daha vardır. Konyalı sahaflar resmen el konulan *Muhammediyye*'lerin bedellerini talep etmişlerdir. Müdürlük bu durum karşısında ne cevap vermeleri gerektiğini Maârif Nezâreti'ne sorar. Maârif Nezâreti, Encümen-i Teftiş ve Muayene aracılığı ile verdiği cevapta o zamana değin yasaklanan ve el konulan kitapların bedellerinin ödenmesine dair bir uygulama olmadığını belirterek cevap verir. Bk. (BOA), *Maarif Nazareti – Mektûbî Kalemi*, No. 385, Gömlek No. 23, 5b.

¹² (BOA), *Maarif Nazareti – Mektûbî Kalemi*, No. 385, Gömlek No. 23, 7b.

¹³ (BOA), *Maarif Nazareti – Mektûbî Kalemi*, No. 385, Gömlek No. 23, 9a.

¹⁴ Bağdat Maârif Müdürlüğü'nün telgrafında Birgivi'nin eserine dair bir ifade geçmemektedir; lakin Nezâret, İstanbul Polis Müdürlüğü'nün yaşadığı tereddüdü esas kabul etmek sureti ile cevap vermiştir. Hâlbuki Bağdat kültür havzasında sonu “*Muhammediyye*” ibaresi ile biten (Kastallânî'nin (ö. 923/1517) *el-Mevahibü'l-ledüniyye bi'l-minahi'l-muhammediyye'si* vb.) gibi birçok kitap vardır. Bağdat'ın kastı Birgivi'nin eseri olmamalıdır.

¹⁵ (BOA), *Maarif Nazareti – Mektûbî Kalemi* No. 385, Gömlek No. 23, 14a.

¹⁶ (BOA), *Maarif Nazareti – Mektûbî Kalemi* No. 385, Gömlek No. 23, 11a.

¹⁷ (BOA), *Maarif Nazareti – Mektûbî Kalemi* No. 385, Gömlek No. 23, 13a.

ve iradede bahsi geçen kitabın malum *Muhammediyye* olduğunu farz ederek ve (öyle olmamasını temenni edercesine) düşüncelerini açıkça belirtir. Komisyon, özetle şu hususlar üzerinde durur ve bir soru ile yazısını bitirir:

1. Muhammed Efendi'nin kabri Gelibolu'dadır.
2. Kitabın nazmedildiği çilehane “*gâr-ı şerîf*” Gelibolu'dadır.
3. Kitabın matbû ve yazma nüshaları, her İslâm hanesinde itibar görmektedir ve özellikle mübarek gecelerde camilerde okunmaktadır.
4. *Muhammediyye*'nin “toplatılıp, kaldırılması” fevkalade yanlış anlaşılmalara ve müşkülata yol açacaktır.
5. Padişah iradesi elbette bir maksada mebnidir ve gereğinin derhal yapılacağı noktasında izaha dahi gerek yoktur.
6. Bu kitap Yazıcızâde Muhammed Efendi'nin *Muhammediyye*'si midir? Eğer öyleyse bahsedilen mahzurlar çerçevesinde nasıl hareket edilmelidir?

Edirne Maârif Müdürlüğü, Gelibolu'dan gelen yazıyı derhal Maârif Nezâretine iletir.¹⁸ Maârif Nezâreti de Edirne Maârif Müdürlüğüne yazdığı cevapta, bahsi geçen eserin Yazıcızâde Muhammed Efendi'nin *Muhammediyye*'si olduğunu, “*mahsûs mahall ü menzilde ve kütüphanede mahfûz ve mevdû' kitaplara şümûl bulunmadığını*” belirtir.¹⁹ İlgili yazı, bu araştırmanın ikinci bölümünde ele alınacak ifadeler ile kitabın yasaklanma sebebine dair bazı hususları içermektedir. Nezâret, kitabın tedavülden toplanmasından maksadın içerdiği “hakâik ve rumûzu” idrak etmeksizin okuyanlar olduğunu ve bu yüzden “çarşû vü bâzârda” görüldüğü takdirde el konulmasının padişah emri olduğunu ifade eder.

Belge seti, Karesi'den (Balıkesir Vilâyeti) gelen ve bir adet *Muhammediyye*'nin bulunup gönderildiğini ifade eden bir yazı ile sona ermektedir.²⁰ *Muhammediyye*'nin yasaklanma sürecinin icmâlen tavsifi bu şekildedir. Eldeki diğer belgeler ışığında bu yasağın daha sonraki süreçte de devam ettiği görülmektedir.²¹ Lakin bu meyanda, üzerinde durulması gereken ve bir sonraki bölümde sorulacak olan “*Muhammediyye* niçin yasaklandı?” sorusunu anlamlı kılacak olan bazı hususlara değinilecektir.

Arşiv belgelerinin tarihi bir vakıa hakkında sundukları bilgileri tamamen doğru kabul etmek yanıltıcı olabilir. Özellikle devlet ve Sultân'a ait resmi bir iradenin asıl maksadı ilgili belgede tasrih edilmeyebilir. “*Muhammediyye* niçin yasaklandı?” sorusuna cevap aramadan evvel, yukarıda tavsifi sunulan belgelerdeki bazı yanlış bilgiler ve çelişkiler üzerinde durulacaktır. Bütün bu yanlış bilgiler, çelişkiler ve tutarsızlıklar belgelerin gizlediği başka bir maksada işaret etmektedir.

1.1. Belgelerdeki Yanlış Bilgi ve Çelişkiler

Yıldız Sarayı'ndan yazılan ilk yazıda *Muhammediyye*'nin Sultan II. Abdülhamid'in “ecdâdı” zamanından beri yasak olduğu belirtilmekte ve yasaklanma sebebi olarak da “bazı muhteviyatı” gerekçe gösterilmektedir.²² Bu muhtevanın *Muhammediyye*'nin bazı nüshalarının basım şekli/içeriği ile mi yoksa bizzat kitabın mefhumu ile mi alakalı olduğu açık değildir.

Öncelikle belirtilmelidir ki *Muhammediyye*'nin Sultan II. Abdülhamid'in “ecdâdı” zamanından beri yasak olduğuna dair elimizde her hangi bir belge bulunmamaktadır. Seyfettin Özege'nin verdiği bilgilere göre eser farklı tarihlerde 21 kez yayımlanmıştır.²³ Âmil Çelebioğlu,

¹⁸ (BOA), *Maârif Nazareti – Mektûbî Kalemî* No. 385, Gömlek No. 23, 15a.

¹⁹ (BOA), *Maârif Nazareti – Mektûbî Kalemî* No. 385, Gömlek No. 23, 15b.

²⁰ (BOA), *Maârif Nazareti – Mektûbî Kalemî* No. 385, Gömlek No. 23, 17a.

²¹ Dersaadet Emtia Dahiliye Gümrüğü'nde bir kitap muayene memurunun yolcu eşyaları arasında yaptığı aramalar sonucunda hazırladığı 03.06.1899 tarihli raporuna göre el konulan kitaplar arasında *Muhammediyye* de vardır. Kitaplar, imha edilmek üzere Encümen-i Teftiş ve Muâyene Heyeti'ne gönderilmiştir. *Muhammediyye*, gümrüklerde çeşitli aralıklarla müsadere edilmiştir. Bk. Fatma Gül Demirel, Raşit Çavaş, “II. Abdülhamid Dönemi'nde Gümrüklerde El Konulan (Ve Elbette Yakılan) Kitaplar” *Müteferrika* 26 (Güz 2004), 154 vd.

²² Osmanlı Arşivi (BOA), *Maârif Nazareti – Mektûbî Kalemî*, No. 385, Gömlek No. 23, 1a.

²³ Seyfettin Özege Kataloğunda yer alan matbuu *Muhammediyye* nüshalarını kronolojik olarak şu şekilde sunmak mümkündür:

1. Kazan, Ludvig Şuts Matbaası, 1845.

Seyfettin Özege katalogunda yer alan nüshaların hepsini kaydetmekle beraber 11 farklı nüsha zikreder.²⁴ Başka bir çalışma esnasında yapılan katalog taramalarında bu nüshalara ilâveten; İstanbul, Halil Efendi Taş Destgâhı'nda, 1868 tarihinde basılan bir nüsha, İstanbul, el-Hac Osman Efendi Taş Destgâhı'nda 1869 tarihinde basılan bir nüsha ve bir de basım yeri ve tarihi olmamakla beraber sonunda hattat Mustafa Nazif Efendi'nin ketebe kaydı bulunan bir nüsha olmak üzere 3 nüsha daha tespit edilmiştir.²⁵ Böylelikle toplam 36 farklı tarihli nüsha tespit edilmiş olur. Bu nüshalardan 33'ü Osmanlı sınırları içinde basılmıştır.²⁶ Bütün bu bilgilerin yanı sıra, selefleri bir yana, bizzat Sultan II. Abdülhamid'in saltanatında, 1298 Zilhicce/1881 Ekim-Kasım tarihli, Ali Rızâ Efendi Taş Destgâhı'nda basılan *Muhammediyye*'nin son sayfasında, "*Maârif Nezâret-i Celilesi'nin 99 senesi Safer 24 tarihiyle numaralı itâ eylediği ruhsatnâme mu'cibince tab' olunmuştur*" ibaresi vardır.

Bahsi geçmekte olan ilk iradede, yasaklanan *Muhammediyye* hakkında detaylı bilgi verilmezken Zabtiye Nezâreti'nin yukarıda aktarılan istikşâfi sorusu üzerine Encümen, ilk kez detaylı bir izahatta bulunur ve yasaklanan *Muhammediyye*'nin "dört yüz yetmiş sekiz sayfeden ibaret ve musavver *Muhammediyye*" olduğunu belirtir.²⁷ Bu bilgi de belge bütünlüğü ile çelişmektedir. Yukarıda bahsi geçen, 1881 yılında, Maârif Nezâreti tarafından ruhsat verilen *Muhammediyye*'nin de dört yüz yetmiş sekiz sayfeden ibaret ve musavver olması kitabın, Sultan II. Abdülhamid'in "ecdâdı"nın devri bir kenara, kendi saltanatında dahi yasak olmadığını göstermektedir. Ayrıca, Sultan II. Abdülhamid'in cülûs tarihi olan 1876 yılından, 1893 senesi Şubat/Mart tarihleri arasında ruhsatlı olarak basılan kitapların isimlerinin yer aldığı bir liste

2. İstanbul, Tabhâne-i Âmire Taş Destgâhı, 1846.
3. İstanbul, Tabhâne-i Âmire Taş Destgâhı, 1849.
4. İstanbul, Tabhâne-i Âmire Taş Destgâhı, 1851.
5. İstanbul, Tabhâne-i Âmire Taş Destgâhı, 1855.
6. İstanbul, Bosnevî Hacı Muharrem Efendi'nin Taş Destgâhı, 1856.
7. İstanbul, Tabhâne-i Âmire Taş Destgâhı, 1856.
8. İstanbul, Bosnevî Hacı Muharrem Efendi'nin Taş Destgâhı, 1863.
9. İstanbul, el-Hac Halil Marifeti ile, 1866.
10. İstanbul, Ali Rızâ Efendi'nin Taş Destgâhı, 1867.
11. İstanbul, Ali Rızâ Efendi'nin Taş Destgâhı, 1872.
12. İstanbul, Şirket-i İraniyye Matbaası, 1875.
13. İstanbul, Hocaşâde Merhûm Rızâ Efendi'nin Matbaası, 1881.
14. İstanbul, Matbaa-i Osmaniyye, 1883.
15. İstanbul, el-Hac Hüseyin Efendi'nin Marifeti ile, 1883.
16. İstanbul, İbrahim Efendi Matbaası, 1883.
17. İstanbul, Matbaa-i Osmaniyye, 1887.
18. İstanbul, Matbaa-i Osmaniyye, 1889.
19. İstanbul, Dâru't-tibâati'l-âmire, 1890.
20. İstanbul, Hocaşâde Ârif Efendi vâsıtası ile, 1895.
21. İstanbul, Hürriyet Matbaası, 1910.
- M. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu* (İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası, 1973), 2/298-899.

24

1. İstanbul, Seraskeri Tabhânesi, 1842/1843.
2. İstanbul, Tıbaghâne-i Âmire, 1845/1846.
3. İstanbul, Tıbaghâne-i Âmire, 1850/1851.
4. İstanbul, Tıbaghâne-i Âmire, 1853/1854.
5. İstanbul, İstihkâm Alayları-Litografya Taş Destgâhları, 1854/1855.
6. İstanbul, İstihkâm Alayları-Litografya Taş Destgâhları, 1861/1862.
7. İstanbul, İstihkâm Alayları-Litografya Taş Destgâhları, 1867/1868.
8. İstanbul, İstihkâm Alayları-Litografya Taş Destgâhları, 1874/1875.
9. İstanbul, Hakkaklarda İbrâhim Efendi Matbaası, 1882/1883.
10. Kazan, Kazan Üniversitesi Tabhânesi, 1890.
11. Kazan, Kerimiye Matbaası, 1909. Yazıcıoğlu Muhammed, *Muhammediyye*, 76-77. (Amil Çelebioğlu'nun kaleme aldığı inceleme kısmı).

²⁵ Bk. Mehmet Bilal Yamac, *Yazıcışâde Kardeşler Muhammed Efendi - Ahmed-i Bîcân (İlmi, Tasavvufî Görüşleri - Eserleri - Osmanlıya Tesirleri)*, 273 vd.

²⁶ Osmanlı sınırları dışında basılan nüshalar: Kazan, Ludvig Şuts Matbaası, 1845., Kazan, Kazan Üniversitesi Tabhânesi, 1890., Kazan, Kerimiye Matbaası, 1909.

²⁷ Bk. (BOA), *Maarif Nazareti - Mektûbî Kalemi*, No. 385, Gömlek No. 23, 3b.

Maârif Nezâreti tarafından yayımlanmıştır. Bu listede *Muhammediyye* de yer alır.²⁸ Ruhsatnâmenin verildiği tarih ise Mart 1303/Mart-Nisan 1887'dir. Ayrıca bu yasağın çerçevesinin sadece matbû nüshaları değil yazma nüshaları da içine aldığı görülmektedir. Yasaktan yaklaşık üç sene sonra gümrüklerde yazma *Muhammediyye*'lere de el konulduğu ve akabinde yakıldıkları anlaşılmaktadır. Şöyle ki, Rûsûmat Emanetinin Maârif Nezâretine yazdığı 13.10.1901 tarihli yazıda yer alan "yolcuların kitapları meyânında zuhûr edip kitap muayene memuru tarafından alıkonularak Dersaadet Emtia Dahiliye Gümrüğü Nezâretinden gönderilmiş olan bir adet yazma Muhammediyye nâm kitâb" ibaresi bu durumu göstermektedir. Encümen-i Teftişin 16.10.1901 tarihli kararı ile bu *Muhammediyye* nüshası yakılmıştır.²⁹

Muhammediyye'nin yasaklanma sürecinin belgelere yansımadaki bir tutarsızlık da Gelibolu Mutasarrıflığının sorduğu sorulara verilen cevapta görülebilir.³⁰ Yukarıda tavsifi yapılan belgede "kitâbın yed-i tedâvülden toplanmasından maksad"ın "müştemil olduğu hakâik ve rumûzu idrâk edemeyen" sade okuyuculara münhasır olduğu, kütüphane ve evlerdeki *Muhammediyye*'lerin yasaklanmadığı, sadece çarşı ve pazarda görülen nüshaların toplanması gerektiği ifade edilir. Daha evvel, sayfa sayısı ve "musavver" oluşu ile tanımlanıp yasaklanan *Muhammediyye* bu belgede mefhûmu ile tarif edilmiştir. Lakin bu sebep de iknâ edici değildir. Çünkü tasavvufi bir eserin hakikatlerden ve rumuzlardan bahsetmemesi söz konusu değildir. Nitekim tasavvufun dili ibare değil, işarettir. Böyle bir yasaklama sebebi sadece *Muhammediyye*'nin değil, dolaşımda olan bütün tasavvufi eserlerin -en azından tasavvuf klasiği hüviyetinde olanların- yasaklanmasını gerektirirdi ki böyle bir yasak söz konusu değildir.³¹

Bütün bu veri, bilgi, evrak ve resmi belgelerin içerdiği çelişkiler *Muhammediyye*'nin yasaklanışının başka bir sebebe mebni olmasına matuf bir şüphe uyandırmaktadır. Çalışmanın II. Bölümü bu şüphenin izini sürecektir.

2. Muhammediyye Niçin Yasaklandı?

Tarihi verilerin en sağlamlarından biri olan belgelerin, rasyonel bir biçimde ele alınıp analiz edilebilmesi için zamanın ruhunun göz önünde bulundurulması ve konunun dönemin genel tablosu içerisinde bir bağlama oturtulması elzemdir.³² Tarihi belgeler perpektifsizce yazılmamışlardır ve bu açıdan bütün "birincil kaynaklar" özeldir.³³

Yukarıda zikredilen belgelerin muhtevalarındaki tutarsızlık ve yanlış bilgiler *Muhammediyye*'nin yasaklanmasının, belirtilen sebeplerden başka sebebi/sebepleri olduğuna ve belgelerin sustuğu hususlara dair şüpheler uyandırmaktadır. Bu şüpheleri sorgularken yasaklama iradesi gösteren özne (Devlet) ile yasaklamaya maruz kalan nesne (*Muhammediyye*) arasındaki meseleyi ve irtibatı tespit etmek gerekir. Bu çalışma çerçevesinde yapılan taramada, 1315/1898 yılında yasaklanan nesnenin (*Muhammediyye*) muhtevâsındaki bir bölüm, öznenin (Devlet) ilgili tarihteki dini/siyasi gündemi ve hassasiyeti ile örtüşmektedir. Mesele, genel planda hilâfet, dar planda ise hilâfetin Kureyşliği³⁴ meselesidir. Öncelikle Devlet'in gündemi ve teyakkuz hattı üzerine kısa bir bilgi vermek, konunun *Muhammediyye* ile örtüşen noktalarını anlamayı kolaylaştıracaktır. Avrupa sömürgeciliğinin tırmadığı bir dönemde Müslümanların "hilafet" etrafında birleşmeleri gerektiği fikrinin giderek etkili olması, başta İngiltere olmak üzere, sömürgelerinde Müslüman nüfusun yoğun olduğu ülkeleri endişelendirmiştir.³⁵

²⁸ Bk. *Cûlûs-i meyâmin-i me'nûs-i Cenâb-ı Pâdişâhiden Bin Üç Yüz Sekiz Sene-i Mâliyyesi Şubatı Nihâyetine Kadar Encümen-i Teftiş Tarafından Ba'de'l-Muâyene Verilen Ruhsat Üzerine Tab' u Neşr olunmuş Olan Âsâr-ı Mütenevvi'anun ve Müellif ü Mütercimlerinin Esâmîsini Mübeyyen Cedvel-i Mahsûsdur*. (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1308/1301), 9.

²⁹ Fatma Gül Demirel, Raşit Çavaş, "II. Abdülhamid Dönemi'nde Gümrüklerde El Konulan (Ve Elbette Yakılan) Kitaplar", 156.

³⁰ (BOA), *Maarif Nazareti – Mektûbî Kalemi* No. 385, Gömlek No. 23, 15b.

³¹ Sultan II. Abdülhamid zamanında resmi izinle basılan ve "tasavvuf", "tarikat" başlıkları altında listelenen kitaplar için bk. *Cûlûs-i meyâmin-i me'nûs-i Cenâb-ı Pâdişâhiden Bin Üç Yüz Sekiz Sene-i Mâliyyesi Şubatı Nihâyetine Kadar Encümen-i Teftiş Tarafından Ba'de'l-Muâyene Verilen Ruhsat Üzerine Tab' u Neşr olunmuş Olan Âsâr-ı Mütenevvi'anun ve Müellif ü Mütercimlerinin Esâmîsini Mübeyyen Cedvel-i Mahsûsdur*, 8, 9 vd.

³² Ali Akyıldız, "Belge Neyi Söylemez: Çürüksu'dan Yıldız Sarayı'na Bir Cariye Ticareti Öyküsü" *Tarihçilik ve Yöntem Üzerine* (İstanbul, Timaş Akademi, 2021), 65.

³³ Ferdan Ergut, *Tarihin Hakikatleri* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2021), 113.

³⁴ Hilafetin Kureyş kabilesinin uhdesinde olduğuna dair rivayet ve etrafındaki tartışmalar için bk. Mehmet Said Hatiboğlu, *Hilafetin Kureyşliği* (Ankara: Otto, 2017).

³⁵ Tufan Buzpınar, "Osmanlı Hilafeti (1725-1909)", *Hilafet ve Saltanat II. Abdülhamid Döneminde Halifelik ve Araplar* (İstanbul, Alfa, 2016), 71.

İngiltere'de 1877'de başlayan hilafet tartışmalarında dile getirilen en önemli husus ise Kureyş soyundan gelmedikleri için Osmanlı sultanlarının hilafeti üstlenemeyecekleri iddiasıydı.³⁶ Modernleşme döneminde hilafetin Araplardan Kureyş kabilesine mensup birine geçmesini ilk teklif eden Müslüman kişilerden biri olan Kevâkibi'nin (v. 1902) bu fikirleri Kahire'de Muhammed Abduh, Reşid Rıza ve İngiliz misyonunun hilafet ve Ortadoğu politikalarıyla ilgili önemli görevlilerinden W.S. Blunt'un bulunduğu bir çevrede tartışılmıştır.³⁷ Ahmed Cevdet Paşa'nın (v. 1895), Haziran 1890'da *Kıyas-ı Enbiyâ* kitabı hakkında padişaha arz ettiği lâyihasında, adı geçen kitabı yazmaktaki gayelerini ifade ederken hilafet ve Kureyş soyu meselesinden bahsetmesi de bu çerçevede ayrıca dikkat çekicidir.³⁸

Sir William Muir'in 1891'de yayımlanan *The Caliphate: Its Rise, Decline and Fall* adlı eserinin 590. sayfasında Osmanlıların Kureyş soyundan olmadıkları için halife olamayacaklarının belirtilmesi çok tepki çekmiştir.³⁹ 1892 yılında Sir James W. Redhouse'un kaleme aldığı *A Vindication of the Ottoman Sultan's Title of 'Caliph' – Showing its Antiquity, Validity and Universal Acceptance* adlı risâlede⁴⁰ Osmanlı hilafetinin meşruluğunun savunulmuş olması da meselenin lehte ve aleyhte tezahürlerini göstermektedir. Muhalefetin giderek güçlendiği 1895 sonrasında ise Abdülhamid'in hilafetine muhalif risaleler çoğunluğu oluşturur ve bunlara karşı yazılan risaleler sayıca belirgin bir şekilde azalır. İkincisi Abdülhamid hilâfetine karşı tavır alan risale yazarlarının açık bir şekilde Jön Türk muhalefeti ile irtibatlı olduğu hususu önemlidir.⁴¹ Hicri 1314 (1896-97) yılı, ulema-siyaset ilişkileri, hususen İttihat ve Terakki Cemiyeti-Ulema yakınlaşması açısından dönüm noktası gibi gözükmektedir. Bu dikkate değer gelişme II. Abdülhamid ve ilmiye sınıfı münasebetlerini daha da kötüleştirmiş, hilafet tartışmalarını artıran gelişmelere sebep olmuştur.⁴² 1314 ve *Muhammediyye*'nin yasaklandığı 1315 tarihlerinde

³⁶ Tufan Buzpınar, "Osmanlı Hilafeti (1725-1909)", *Hilafet ve Saltanat II. Abdülhamid Döneminde Halifelik ve Araplar*, 72.

³⁷ İsmail Kara, *Hilafet Risâleleri*, nşr. İsmail Kara (İstanbul: Klasik, 2021), 1/VI. Blunt'un bu mesele etrafındaki "kışkırtıcı" ifadeleri için bk. Wilfred S. Blunt, *İslam'ın Geleceği*, çev. M. Fatih Karakaya (İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2011), 35 vd.

³⁸ Tufan Buzpınar, "Osmanlı Hilafeti (1725-1909)", *Hilafet ve Saltanat II. Abdülhamid Döneminde Halifelik ve Araplar*, 80.; ilgili metin şu şekildedir: "Zira bir vakitten beri İngilizler Hilâfet meselesini dillerine doladılar; "Türklerin Hilâfet'i Arablardan almağa hakk u salâhiyetleri var mıdır, halifeler Kure[y]şî olmalı değil midir?" yollu sözler neşretmeğe başladılar. Bu bahisler vaktiyle hallolmuş ve Kure[y]şîlik şartının diğer bazı şerâit gibi sâkit olmuş idüğü isbat kılınmış ise de bu meseleyi meydana atıp da birçok mübâhasâta sebebiyet vermekden ise bu maksadı intâc edecek edille-i şer'iyye ve akliyye birer birer mevâdd-ı tarihiye içine yerleştirmek icab-ı hâle evfak görülmüş..." *Cevdet Paşa'nın Lâyihaı Devlet Din Islahat Hukuk Maarif*, nşr. Ahmet Zeki İzgöer, İsmail Kara (İstanbul, Dergâh Yayınları, 2021), 238.

³⁹ Tufan Buzpınar, "Osmanlı Hilafeti (1725-1909)", *Hilafet ve Saltanat II. Abdülhamid Döneminde Halifelik ve Araplar*, 75.

⁴⁰ Sir James W. Redhouse, "Osmanlı Sultanının 'Halife' Ünvanının Müdafaası Ünvanının Kadim Oluşu, Muteberliği ve Evrensel Olarak Kabulü" çev. Sami Erdem, *Hilafet Risâleleri*, nşr. İsmail Kara, 1/95-110.

⁴¹ Tufan Buzpınar, "Osmanlı Hilafeti (1725-1909)", *Hilafet ve Saltanat II. Abdülhamid Döneminde Halifelik ve Araplar*, 84.

⁴² İsmail Kara, "Risâleler ve Müellifleri Hakkında Bilgiler", *Hilafet Risâleleri* nşr. İsmail Kara (İstanbul: Klasik, 2021), 2/4; "Siyasi muhalefet hareketi olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1314 [1896/1897] yılı içinde ulema ile çok yakınlaşmış ve ortak hareket etmiş olmasının ürünlerini, sırf hilafet, meşrutiyet - kanun-ı esasi, itaat - muhalefet, padişahın hal'i konuları etrafında yoğunlaşmış risaleler çerçevesinde ele almak bile önümüze gerçekten ciddiye alınması gereken bir hacmi ve yoğunluğu çıkarmaktadır. Çerçevenin tamamlanması için İstanbul'un bunlara cevap olmak üzere yazdırıp bir kısmını bastırıldığı risaleleri de eklemek gerekecektir (Burada yalnız 1314 ve 1315 yılında basılan risalelerin künyeleri verilmektedir. 1316 yılında rakam iki misline katlanacaktır):

1. Fuzelâ-yı müderrisinden bir zat: *Ulema-yı Din-i İslâma Davet-i Şer'iye*, Mısır 1314.

2. Kibâr-ı ulemeden bir zat: *el-Maksûd min Mansibi'l-Hilafe*, [Mısır 1314], Arapça.

3. el-Osmani Nasîru'l-Hak (Ulema-yı Arabdan bir zat): *ed-Davetu ile'l-İttihad li Def'i Ğavaili'l-İstibdad*, [Mısır 1314], Arapça.

4. Tunalı Hilmi: *İkinci Hutbe - el-Ulemau Veresetü'l-Enbiya*, [Cenevre] 1314.

5. [Hoca Şakir]: *Ulema-yı İslâm enârallahu berahinehum Tarafından Verilen Feteva-yı Şerife*, [Cenevre 1314].

6. Ulûm-ı zâhire ve bâtnada yed-i tülâ sahibi... bir zat.: *İmamet ve Hilafet Risalesi, Kanun-ı Esasî'de tefrika ve risale olarak tab'i*, h. 1315.

7. Mevlevî Hafız Abdülcemil (Peşaverli), *ez-Zaferu'l-Hamidiyye fi İsbatı'l-Halife*, 1315 (Hintçe yazılmış, sonra Arapçaya tercüme edilmiştir. Yazması MÜ. İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'ndedir).

8. Nazif Sururi, *Hilafet-i Muazzama-ı İslâmiye*, Kostantiniyye 1315 (Musavver Malumat'ta tefrika edildikten sonra kitaplaştı).

dokuz, 1316 senesinde de on sekiz olmak üzere üç senede toplam yirmi yedi risâlenin tartıştığı konulardan biri de hilafet meselesidir.

Hilafetin Kureysiliği meselesinde devlet görüşünün aksi istikamette görüşler ihtiva eden kitaplardan ilgili meselenin çıkarıldığına dair iddialar da bu çerçevede mühimdir.⁴³ Bu görüş, her ne kadar bir mütearife gibi ifade edilse de şimdiye kadar tam anlamıyla bilimsel bir araştırmaya konu olmamış ve izah edilmemiştir.⁴⁴ İlgili meselenin detaylıca incelenmesi bu çalışmanın sınırlarının dışındadır. Lakin *Muhammediyye*'nin yasaklanma sebebini araştırırken ilgili durumun (Hilafetin Kureysiliği) Devlet için bir hassasiyet alanı olduğunu ya da olmadığını daha net göstermek gerekmektedir. *Akâid-i Neseft* metnindeki "imamet" bahsinde yer alan "İmamlar (halifeler) Kureyş'tendir" cümlesi 1315 tarihli ruhsatname ile basılan *Şerhu'l-Akâid* nüshasından çıkartılmıştır. Hatta sadece bu cümle değil, hulefâ-i râşidinin faziletlerine göre sıralamalarının verildiği bir cümle haricinde bütün imamet bahsi mevzubahis nüshada yer almamaktadır.⁴⁵ 1315 tarihli bir arşiv belgesi setinde yer alan bilgiye göre Matbaa-i Âmire, aralarında *Akâid-i Neseft* üzerine yazılan eserlerden; Kesteli'nin (v. 1496) *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-'Akâ'id*'i ve Bihiştî Ramazan Efendi'nin (v. 1571) *Hâşiyetü'l-Hâşiye 'alâ Şerhi'l-'Akâ'id*'i'n-*Neseftiye li'l-Hayâl*'si başta olmak üzere bazı eserler için ruhsat istemiş⁴⁶ ve Meşihat da, cevaben "işaret edilen maadaasının tab' u neşirlerinin münasip olduğunu" belirtmiştir.⁴⁷ "İşaret edilen yerler" in bilgisi elimizde yoktur; lakin bahsi geçen kitapların hilafetin Kureysiliği meselesini içermesi ve belgelerin tarihi, üstü çizilen yerlerin eserlerdeki imamet bahsi olabileceğine dair şüpheleri kuvvetlendirmektedir.

Dönemi idrak eden ve temsil gücü yüksek simalarının hatıraları da, devletin, ilgili dönemde, ilgili husus etrafındaki teyakkuzunu, meselenin Devlet'in üst düzey görevlileri tarafından tartışıldığını göstermektedir. Yine 1315 senesinde, Sultan II. Abdülhamid'in hilafetinin meşruiyetini tavsik gayesi ile *Hilâfet-i Muazzama-i İslâmiyye* adlı bir risâle kaleme almış olan Nazif Sürûri Bey'in,⁴⁸ hatıralarında bahsettiği, 1317 (1901-1902) senesinde vuku bulan bir hadise, genel olarak Osmanlı hilafetinin meşruiyeti, özel olarak da hilafetin Kureysiliği meselesinin tartışma alanlarını tüm açıklığı ile göstermektedir. Özet olarak hadise şu şekilde

9. Feyzi - A. Muhtar - Fuad: *Halife-i Nâmeşru ve Sultan Murad-ı Hâmis*, Paris 1315.

Bütün bu bilgiler ve fazlası için bk. İsmail Kara, "Ulema-Siyaset İlişkilerine Dair Önemli Bir Metin: Muhalefet Yapmak / Muhalefette Kalmak", *Dîvân: İlmi Araştırmalar* 3/4 (1998), 5, 6.

⁴³ Bu iddiaların odağındaki kitap Ebû Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed en-Neseftî'nin (v. 537/1142) daha çok *Akâidü'n-Neseft* olarak bilinen eseridir. Şerhleri ile birlikte Osmanlı ilim dünyasında önemli bir mevkiyi haiz olan eserde yer alan "İmamın Kureyş'ten olması lazımdır" ifadesi tartışmaların odağındadır. Metin ve şerhi için bk. Taftazânî, *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi Şerhu'l-Akâid*, nşr. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015), 263.

⁴⁴ Dönemin tanıklarından Rıza Tevfik, hatıralarında, II. Abdülhamid dönemindeki kitap sansürünü anlattığı satırlarda, "*Akâid-i Neseft*'nin Teftazânî tarafından şerh olunmuş meşhur ve muteber bir nüshası vardır; onu da hükümet ortadan kaldırmıştı" der, lakin ayrıntı vermez. Bk. Rıza Tevfik, *Biraz da Ben Konuşayım*, nşr. Abdullah Uçman (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019), 326; Yusuf Şevki Yavuz da "*Akâid-i Neseft*" başlığı ile kaleme aldığı ansiklopedi maddesinde, "Risâlenin muhtevasında yer alan imâmet bahsi, Sultan Abdülhamid devrinin son zamanlarında matbu eserlerden çıkartılmıştır. Abdülhamid'in muhalifleri halifenin Kureyş'ten olması gerektiği kaidesini istismar edince o da böyle bir tedbire başvurmuştu" der ve kaynak olarak aynı ansiklopedinin "II. Abdülhamid" maddesini gösterir. Ansiklopedi'nin "Abdülhamid II" başlıklı maddesini kaleme alan Cevdet Küçük ise "Müslümanların devlet başkanı olacak kişinin Kureyş soyundan gelmesinin şart olup olmadığı tartışmaları, İngiliz propagandaları yüzünden tekrar gündeme geldi. Osmanlı padişahının Kureyş soyundan gelmemesi sebebiyle meşrû halife olamayacağı ileri sürülmeye başlandı. Abdülhamid'in şeyhi Ebû'l-Hüdâ, Araplar'ı Türkler'e karşı isyan ettiren konunun imâmet meselesi olduğunu söyledi. Bunun üzerine padişah da eskiden beri Osmanlı medreselerinde okutulan ve idâdilerin altıncı ve yedinci sınıflarında da okutulmasına karar verilen *Şerhu'l-Akâid*'in 1317 baskısından imâmet bahsini çıkarttı." şeklinde yazar. İlgili maddeler için bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Akâidü'n-Neseft", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 26 Aralık 2023) ve Cevdet Küçük, "Abdülhamid II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 26 Aralık 2023).

⁴⁵ Teftazânî, *Şerhu'l-Akâid* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1317), 80.

⁴⁶ Osmanlı Arşivi (BOA), *Maarif Nazareti – Mektûbî Kalemi*, No. 378, Gömlek No. 6, 1a.

⁴⁷ Osmanlı Arşivi (BOA), *Maarif Nazareti – Mektûbî Kalemi*, No. 378, Gömlek No. 6, 3b.

⁴⁸ Devlet'in çeşitli kademelerinde görevler üstlenen Nazif Sürûri Bey, ilgili tarihte Amedi-i Divan-ı Hümayun Halifesi olarak görev yapmaktadır. Bk. İsmail Kara, "Risâleler ve Müellifleri Hakkında Bilgiler", 2/18. İlgili risâle için bk. Nazif Sürûri, "Hilafet-i Muazzama-i İslamiye", Haz. Düccane Cündioğlu, Müjdat Uluçam, *Hilafet Risâleleri*, nşr. İsmail Kara, 2/209-218.

cereyan etmiştir.⁴⁹ Sultan II. Abdülhamid, es-Seyyid Ali Hüseyin isminde bir Faslı'nın *et-Tahrîfû's-sahafî fi'l-kitâbi's-şerîf* başlıklı bir kitap yazdığını, Tunus'ta bastırıp neşrettiğini ve *Times* gazetesinin de bu kitapçıktan bahseden bir yazı yayınladığını öğrenir. Risalede, Sultan II. Abdülhamid'in Kur'ân-ı Kerim'den bazı âyetleri çıkarttığı, bazılarını değiştirttiği ve en muteber din kitaplarından *Hâşiye ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, *Mevâkıf* ve *İhyâu Ulûmi'd-dîn*'deki bazı bölümleri atıp yaktırdığı gibi ithamlar yer almaktadır. Padişah, Kazaskerlerden Ziyâeddin Molla Efendi, Ser-Kitâbi-i Hazret-i Şehriyârî Bursalı Hacı Ahmed Efendi, Ahmed Midhat Efendi ve Nazif Sürûri Bey'den oluşan bir komisyon kurulmasını ve ilgili hususlara cevap hazırlamalarını emreder. Komisyon toplanır. Kitapçıbaşı Ahmed Efendi "*Abdülhamid'i çıldırtan üç eser*"⁵⁰ çekmecedan çıkarır. Bu eserler şunlardır:

1. Fransızca: *Nouveau Sultan des Arabes* – Arapların Yeni Sultanı.⁵¹
2. *Es-siyâsetü's-şer'iyye* – Şer'i Siyâset⁵²
3. *et-Tahrîfû's-sahafî fi'l-kitâbi's-şerîf* – Şerefli kitabın sayfalarında tahrif.⁵³

Ahmed Midhat Efendi bu kitapları görünce, "Efendim, meselenin uzun uzadıya tedkikine lüzum yoktur. Her üç eserin gayesi, ferman buyurulduğu üzere hilafet makamının kutsallığına ve meşruiyetine saldırdır." der. Hilafetin otuz sene müddetince devam edeceğine, akabinde saltanata munkalip olacağına dair rivayet ve hilafetin Kureysîliği meselesine müdellel cevap yazma hususunda komisyon zorlanmış ve meseleyi detayına inmeden Sultan'a arz etme kararı almış,⁵⁴ neticede komisyon vazifesini yerine getirmiştir. Çözüm, özellikle *es-Siyâsetü's-şer'iyye* adlı kitabın, hilafetin meşruluğunu zedeleyebileceği endişesi ile Osmanlı sınırları dahilinde yasaklanmasıdır.

Bütün bu verilerin işaret ettiği üzere Devlet'in *Muhammediyye'yi* yasakladığı zaman diliminde bu denli gündemde olan hilafet ve hilafetin Kureysîliği meselesi, *Muhammediyye'de*, "Vefât-ı Rasûlullâh" başlıklı bölümde yer alır. Bu kısım 578 beyitten müteşekkildir ve diğer bölümlere nazaran daha uzundur. Bu noktada altı çizilmesi gereken husus, bu bölümün, hissilik ile şiirselliği birleştirmesi bakımından *Muhammediyye* okurları tarafından kitabın sair yerlerine göre daha çok sevilmiş ve okunmuş olmasıdır. İlgili bölümde Hz. Peygamber'in (s.a.v) vasiyetlerinin aktarıldığı yerde geçen ve hilâfetin Kureys'e ait olduğunu belirten iki beyitlik vasiyet şu şekildedir:

Vasiyyet ederem dedi ki kimse çekmeye hiç baş / Sımarladım bu din işin Kureys'e gözleye iç tâş [dış]

*Kureys'e tâbî' olsunlar ne denli var ise insan / İyisi iyiye uysun yavuzu yavuza yoldaş*⁵⁵

Hz. Peygamber (s.a.v), ashâbına nutkettiği vasiyetinde, kendisinden sonra imâmet/hilâfet davası gütmemelerini, kendisinin dini Kureys'e emanet, tevdi ettiğini ve Kureys'in de zâhire ve bâtına riâyet etmesini istemektedir. İkinci beyit ise aslında Hz. Peygamber'in (s.a.v) bir hadisinin

⁴⁹ Özeti verilecek olan hadisenin ayrıntılı hali için bk. Nazif Sururi, *Saray ve Sürgün*, nşr. Evren Levent Demir (İstanbul, Kapı Yayınları, 2021), 17-28.

⁵⁰ Tırnak içindeki ifadeler Nazif Sürûri Bey'e aittir.

⁵¹ Bu kitap, Mösyö Al Nino isminde bir Musevi tarafından Fransızca yazılmış üç yüz sayfalık bir kitaptı. Bütün Arapların birleşmelerini, halifenin oylama ile seçilmesini, hükümet merkezinin Mısır'da olmasını, Türklerin hilafet makamını gasp ettiklerini, Hilafet merkezinin Mekke ya da Medine olmasını teklif ediyordu. Nazif Sururi, *Saray ve Sürgün*, 20-21.

⁵² Bu kitap, eski Osmanlı hükümetinin Mısır'daki Kadıkudat mevkiini işgal eden Bereketzâde Abdullah Cemâleddin Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Kitapta, Hz. Peygamber'den sonra hilafetin ancak otuz sene geçerli olduğu, bundan sonra gelen ve gelecek halifelik müddeilerinin ve edeceklerin hepsinin "sahte halife" oldukları yazılıdır. Nazif Sururi, *Saray ve Sürgün*, 22.

⁵³ Yukarıda bilgi verilmişti.

⁵⁴ Nazif Sürûri Bey'in aktardığı arzdan bir kesit şu şekildedir: "Mısır Kâdıkudatı Bereketzâde Cemâleddin Efendi, kitabında hilâfetin otuz senele kısıtlı ve dört zâtlı sınırlı olup bu Hazretlerin hilâfetiyle tamamlanmış olduğunu yazmaktadır. Onlardan sonra gelen Emevî, Abbâsî ve diğer hilâfetlerin de Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinin tanınmış fakihleri tarafından reddedildiğini kaydedip anlatmakta ise de kitabın altmış sekizinci sayfasında, Osmanlı Sultanlarının, diğer müslüman sultan ve melikler içinde başkaca bir yeri olduğunu ve Yüce Allâh'ın lütfuna eriştiklerini söyleyerek aslında hilâfetlerinin uygun olduğunu kabul etmiştir. **Gerçekte, yine de bu konunun derinlemesine ortaya dökülmesinin siyaseten uygun gözükmemesi nedeniyle kitabın emr-i Hümayûnunuz üzere, Osmanlı Devleti sınırları içinde yayımlanmasına müsaade olunmamalıdır.** (Vurgular bize aittir.) Nazif Sururi, *Saray ve Sürgün*, 27-28.

⁵⁵ Yazıcıoğlu Mehmed, *Muhammediye*, 479.

nazmen tercümesidir.⁵⁶ Muhammed Efendi'nin naklettiği rivayete göre, ne kadar insan var ise Kureyş'e tâbi olmalıdır ve iyi insanlar Kureyş'in iyilerine, fenaları ise fenâlarına uymalıdır. Hadisin metninin ilk kısmında geçen "Bu işte insanlar Kureyş'e tabi olsunlar." cümlesindeki "Bu iş" ifadesini Muhammed Efendi "din işi" olarak tercüme ederken; *Muhammediyye* şârihi İsmâil Hakkı Bursevî (v. 1137/1725) bu ifadeyi "hilâfet" olarak açıklamıştır.⁵⁷

Evlere, kıraathanelerde okunmasının yanı sıra Muhammediyyehaneler tarafından Devlet'in Türkçe konuşulan hemen her yerinde okunan ve halk tarafından hürmet ve iştiaqla dinlenen bir kitapta⁵⁸ hilâfetin Kureyşiliğini vurgulayan beyitlerin bulunması, yukarıda aktarılan örnekler ve teyakkuz seviyesi de dikkate alındığında, Devlet'i tedbir almaya sevk etmiş olabilir. Yukarıda da zikri geçen bir belgede, *Muhammediyye* yasağının "mahsûs mahall ü menzilde ve kütüphanede mahfûz ve mevdû' kitaplara şümûl bulunmadığı" ifadesi⁵⁹ geçmişti. Belgedeki cümle, sözlü bir kitap olma hüviyetini de taşıyan kitabın, alenen, halka açık yerlerden yasaklanmasının, hilâfet meselesinin bu derece hassas ve gündemde olduğu bir dönem ile alakalı gözükmektedir.

Sonuç

Tasavvufi eserlerin Osmanlı'ya tesirleri ve Osmanlı'nın tasavvufi eserlere yaklaşımının tespiti, sebep ve sonuçları açısından önemlidir. Osmanlı arşiv belgeleri, bu araştırmaların kaynaklarındandır. Bu çalışmada, Yazıcızâde Muhammed Efendi'nin *Muhammediyye* adlı eserinin II. Abdülhamid dönemindeki yasaklanma süreci incelenmiştir. Arşiv belgeleri, tarih metodolojisinin gerektirdiği biçimde eleştirel bir okumaya tabi tutulmuştur. İlgili belgelerde, kitabın yasaklanmasının sebepleri çelişkili ifadelerle belirtilmiştir. Bu durum, yasaklanmanın arka planında daha farklı nedenler olabileceğine işaret etmektedir. Belgelerde geçen, kitabın, Sultan II. Abdülhamid'in saltanatından evvel de yasak olduğu ifadesi doğru değildir. Kitap Sultan II. Abdülhamid'in saltanat yıllarında dahi serbestçe ve resmi ruhsat ile basılabilmektedir. İlgili belge setinde, öncelikle "musavver" baskıların toplatılması gerektiği ifade edilirken, taşra teşkilatlarından gelen "sıkıştırıcı" sorular neticesinde başka sebepler öne sürülmüştür. Bunlardan biri de kitabın bazı "hakâik ve rumûz"u ihtiva etmesi ve bu tür bilgilerin sade okuyucu tarafından yanlış anlaşılabilirliği iddiasıdır. Bu sebep de ikna edicilikten uzaktır. Çünkü tasavvufi eserlerin dili zaten "hakâik ve rumûz"dan ibarettir. Bu çelişkiler, yasaklamanın asıl gerekçelerinin belgelerde doğrudan belirtilmeyen başka sebeplerden kaynaklanmış olabileceğini göstermektedir. Bu "başka sebeplerin" izini süren bu çalışmada, ilgili belgelerin yayımlandığı süreçte Yıldız Sarayı'nın gündemi ile *Muhammediyye*'nin muhteviyatını kesiştiren bir durum tespit edilmiştir. O da hilâfet meselesidir. Yukarıda etraflıca izah edildiği gibi 1898 yılında Yıldız Sarayı'nın en önemli gündemi, Osmanlı hilafetine bir karşı koz olarak kullanılan "hilafetin Kureyşiliği" meselesidir. Bu durumu vurgulayan kitaplar ilgili dönemde yasaklanmaktadır. *Muhammediyye*'de de hilâfetin Kureyş'e ait olduğunu vurgulayan ifadeler mevcuttur. Dolayısıyla, *Muhammediyye* gibi Osmanlı'nın her kesimi tarafından okunan bir kitapta bu gibi ifadelerin yer alması kitabın

⁵⁶ İlgili rivayet için bk. el-İmâm Ebi Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, (Beyrut: Dâru İbni Kesîr, 2002), "Kitâbü'l-menâkıb", 61 (No. 3495).

⁵⁷ İsmâil Hakkı Bursevî, *Ferahu'r-Rûh* (İstanbul: Bosnevî el-Hâc Muharrem Efendi Matbaası, 1294), 2/60.

⁵⁸ Tespit edildiği kadarı ile İstanbul'da Muhammediyyehanelik vazifesi yürütülen diğer bazı camiler de şunlardır:

- Fatih Camisi
- Murad Paşa Camisi (Fatih)
- Kocamustafa Paşa – Sümbül Efendi Camisi (Fatih)
- Dâvud Paşa Camisi (Fatih)
- Yavuz Sultan Selim Camisi (Fatih)
- Arap Camisi (Galata)
- Şehzadebaşı Camisi (Fatih)

Muhammediyyehanelik müessesesi sadece İstanbul'da cârî bir müessese değildir. Örneğin İzmit Cami-i Kebîri, İzmit Mehmed Bey Camisi, Uşak Gavşid Paşa Camisi, Manisa Turgutlu Hacı Eğin Camisi, Konya İplikçi Camisi gibi Anadolu camilerinde bu vazifeye rastlanmaktadır. Trakya ve Rumeli bölgesinde ise Edirne Dârulhadis Camisi, Edirne Lara Çelebi Camisi, Gelibolu Cami-i Atik, Bulgaristan Vidin Kalesi Gazi Sultan Ahmed Han Camisi, Bulgaristan Yanbolu Mustafa Han Camisi, Bulgaristan Rusçuk Yeni Cami gibi camilere Muhammediyyehaneler tayin edildiği tespit edilmiştir. Bk. Mehmet Bilal Yamac, *Yazıcızâde Kardeşler Muhammed Efendi - Ahmed-i Bîcân (İlmî, Tasavvufî Görüşleri - Eserleri - Osmanlıya Tesirleri)*, 275 vd.

⁵⁹ (BOA), *Maarif Nazareti – Mektûbî Kalemi* No. 385, Gömlek No. 23, 15b.

yasaklanmasının başlıca sebepleri arasında gözükmektedir. Bu da, siyasetin genel anlamda matbuat, hususen de tasavvufî eserler üzerindeki belirleyici etkisini göstermektedir.

Kaynakça | References

- Akyıldız, Ali. *Tarihçilik ve Yöntem Üzerine*. İstanbul, Timaş Akademi, 2021.
- Arıkan, Mehmet. "Yazıcıoğlu Muhammed Efendi'nin Şimdiye Kadar Bilinmeyen Eseri Bahru'l-Beyân". *Zemin: Edebiyat Dil ve Kültür Araştırmaları*. 4. 2022.
- Arpaguş, Hatice K. *Osmanlı Halkının Geleneksel İslâm Anlayışı ve Kaynakları*. İstanbul, İFAV, 2015.
- Aydın, Bilgin. Erünsal E., İsmail. "Tereke Kayıtlarına Göre Osmanlı Medrese Talebelerinin Okuduğu Kitaplar (XVII-XX. Yüzyıllar). *Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri*, mlf. İsmail E. Erünsal (İstanbul: Timaş Yayınları, 2019.
- Birinci, Ali. "'Birgivi Risâlesi': İlk Dini Kitab Niçin ve Nasıl Basıldı?". *Tarih Yolunda Yakın Mazinin Siyasî ve Fikrî Ahvâli*. İstanbul, Dergâh Yayınları, 2012.
- Birinci, Ali. "Osmanlı Devleti'nde Matbuat ve Neşriyat Yasakları Tarihine Medhal". *Tarihin Hududunda Hatırat Kitapları, Matbuat Yasakları ve Arşiv Meseleleri*. İstanbul, Dergâh Yayınları, 2012.
- Blunt, Wilfred S. *İslam'ın Geleceği*, çev. M. Fatih Karakaya. İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2011.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Maarif Nazareti – Mektûbî Kalemi*, No. 378, Gömlek No. 6. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Maarif Nazareti – Mektûbî Kalemi*. No. 385, Gömlek No. 23. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- Buhârî, el-İmâm Ebî Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *Sahîhu'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İbni Kesir, 2002.
- Bursevî, İsmâil Hakkı. *Ferahu'r-Rûh*. 2 Cilt. İstanbul: Bosnevî el-Hâc Muharrem Efendi Matbaası, 1294.
- Buzpınar, Tufan. *Hilafet ve Saltanat II. Abdülhamid Döneminde Halifelik ve Araplar*. İstanbul, Alfa, 2016.
- Cülûs-i meyâmin-i me'nûs-i Cenâb-ı Pâdişâhîden Bin Üç Yüz Sekiz Sene-i Mâliyyesi Şubatı Nihâyetine Kadar Encümen-i Teftiş Tarafından Ba'de'l-Muâyene Verilen Ruhsat Üzerine Tab' u Neşr olunmuş Olan Âsâr-ı Mütenevvi'anun ve Müellif ü Mütercimlerinin Esâmîsini Mübeyyen Cedvel-i Mahsûsdur. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1308/1301.
- Demirel, Fatma Gül. Çuvaş, Raşit. "II. Abdülhamid Dönemi'nde Gümrüklerde El Konulan (Ve Elbette Yakılan) Kitaplar". *Müteferrika* 26. 151-158. Güz 2004.
- Demirel, Fatma Gül. *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*. İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2020.
- Dıñoğlu, Filiz. *Osmanlı'da Dini Matbuat Sultan Abdülhamit ve II. Meşrutiyet Devrinde Kurumlar Aktörler Denetim ve Sansür Politikaları*. İstanbul, Dergâh Yayınları, 2022.
- Ergut, Ferdan. *Tarihin Hakikatleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2021.
- Hatiboğlu, Mehmet Said. *Hilafetin Kureyşliği*. Ankara: Otto, 2017.
- Kara, İsmail. İzgöer, Ahmet Zeki. *Cevdet Paşa'nın Lâyhaları Devlet Din Islahat Hukuk Maarif*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2021.
- Kara, İsmail. *Hilâfet Risâleleri*, VI Cilt. İstanbul: Klasik, 2021.
- Kara, İsmail. "Ulema-Siyaset İlişkilerine Dair Önemli Bir Metin: Muhalefet Yapmak / Muhalefette Kalmak", *Dîvân: İlmî Araştırmalar* 3/4. 1-25. 1998.
- Küçük, Cevdet. "Abdülhamid II". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 26 Aralık 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdulhamid-ii>
- Özege, M. Seyfettin. *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*. İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası, 1973.
- Sururi, Nazif. *Saray ve Sürgün*, nşr. Evren Levent Demir. İstanbul, Kapı Yayınları, 2021.
- Taftazânî. *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi Şerhu'l-Akâid*. nşr. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları. 2015.

Teftâzânî. *Şerhu'l-Akâid*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1317.

Tevfik, Rıza. *Biraz da Ben Konuşayım*. nşr. Abdullah Uçman. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.

Yamak, Mehmet Bilal. *Yazıcızâde Kardeşler Muhammed Efendi - Ahmed-i Bîcân (İlmî, Tasavvufî Görüşleri - Eserleri - Osmanlıya Tesirleri*. İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2022.

Yamak, Mehmet Bilal. "Yazıcızâde Muhammed Efendi'nin Muhammediyye'sinin Cûlûs Merasimlerinde Padişahlar Tarafından Ziyaret Edilmesi Meselesi". *X. Uluslararası Türkoloji Kongresi: Türk Kültür ve Medeniyetinin Sürekliliği*. 339-349. Ekim, 2021.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Akâidü'n-Nesefî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* Erişim 26 Aralık 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/akaidun-nesefi>

Yazıcıoğlu, Mehmed. *Muhammediye*. nşr. Amil Çelebioğlu. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018.

Extended Summary

Yazıcıoğlu Muhammed Efendi (d. After 1456) is one of the important representative names in Ottoman Sufism history. His works were read and commented on literally and even translated into other languages both in and outside the Ottoman land. He, at the same time, was the disciples and successors of Hadji Bayram Velî. Muhammed Efendi's verse *Muhammadiyah* and Ahmad Bidjan's prose *Anwâr al-Âshiqîn* was accepted as the mostly read book by the scholars, sufi environments, and the wider public. For instance; *Muhammediyya* is the verse book of Muhammed Efendi, which had a profound impact on Ottoman Sufism, and he gained fame with this work. The work was famous not only in Anatolian circles; starting in the sixteenth century, it gained a great reputation in the Crimea among Kazan Turks and Bashkirs. Written in 1449 by Yazıcızâde Muhammed Efendi, the work reached a very wide circulation network in a short time and was read and listened to by all segments of society for centuries.

Such a widespread book like *Muhammadiyah*, read and recited at all around of the Ottoman State by all walks of the public was banned during the reign of Sultan Abdülhamid II. The reasons why a book like *Muhammadiyah*, which was popular for centuries, suddenly became a banned book are a matter of curiosity. When the documents that formalized the ban were examined, a number of contradictory statements were found. What archival documents do not say is as important as what they say. In such cases, the pulse of the social and political agenda of the period in which the documents were published should be kept. In this study, the relevant document set is analyzed in detail in terms of its recommendation.

This article narrates the adventure of the relevant prohibition will. However, due to the vague and contradictory information in the documents regarding the reasons for the prohibition of *Muhammediya*, it was not enough to just the document set in question, but also the memoirs of important figures who experienced the period and the possible effects of the political events of the period on the prohibition were mentioned. Thus, the motives that caused the prohibition of an extremely important work of Ottoman Sufi thought and culture were emphasized. This document set surrounding the collection of all printed and limited copies of *Muhammediya* has not been examined in detail until now. This study aims to contribute to the literature on the prohibitions of the press during the reign of Sultan Abdülhamid II in a broader sense. The article aims to shed light on the history of "Sufi writing and power" relations through *Muhammediya*, as one of the representative works of Ottoman Sufi history was banned with a harsh decree, both on a main and narrow scale. In the first part of the study, the documents in question will be described and the focus will be on "how" *Muhammadiyah* was banned. In the second part, the contents, direction and concepts of the relevant documents will be discussed in the light of other historical data including the discussions of the period and the question of why *Muhammadiyah* was banned has been sought.

Then, the contradictions contained in the relevant documents are revealed. After identifying these contradictions, the agenda of Yıldız Palace in 1898, the year the book was banned, was determined in the presence of other historical documents, and the content of *Muhammadiyah* was matched with this agenda. With all these data, it is concluded that *Muhammediyya* was banned around the issue of the caliphate.

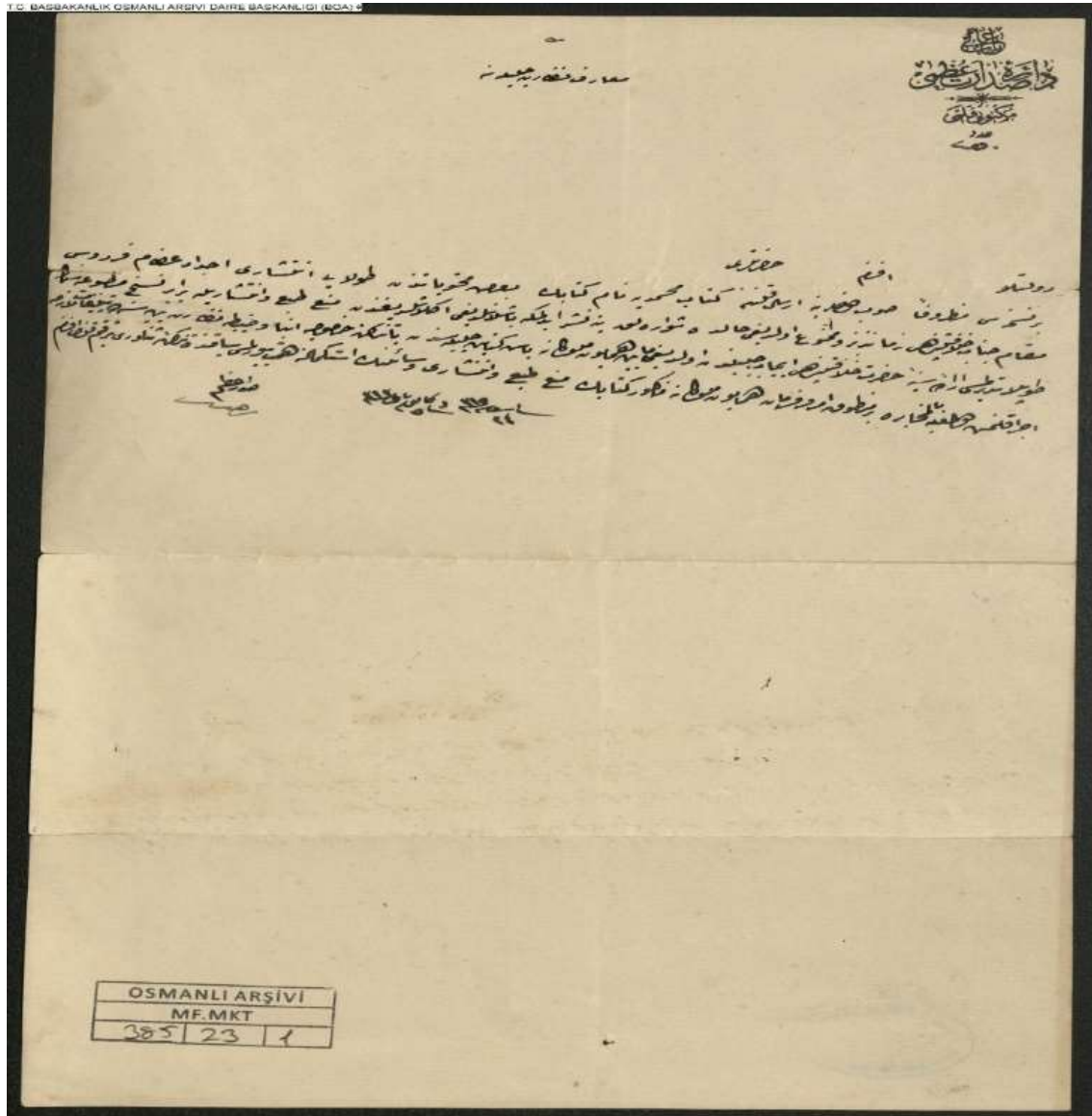
In 1898, the most important agenda item of the Yıldız Palace was the issue of the "Qurayshness of the caliphate", which was used as a counter-trump card to the Ottoman caliphate. This situation was emphasized during the period when the relevant books were

banned. There are also statements in Muhammediyye that emphasize that the caliphate belonged to the Quraysh. The inclusion of such statements in a book like Muhammediyye, which was read by every section of the Ottoman Empire, seems to be among the systematic reasons for the ban on the address book. This also shows the distribution of politics over the press in general and over Sufi works in particular.

In this study, the process of banning Yazıcızâde Muhammed Efendi's work Muhammediyye during the reign of Abdülhamid II was examined. Archive documents were subjected to a critical reading as required by historical methodology. In the relevant documents, the reasons for the banning of the book were stated with contradictory expressions. This situation indicates that there may be different reasons behind the banning. But the direct reason was the "issue of the caliphate".

Ek:

Resim: Osmanlı Arşivi (BOA), *Maarif Nazareti – Mektûbî Kalemi*, No. 385, Gömlek No. 23, 1a.

MF.MKT.00385.00023.001